

A RÁKÓCZI-ÉV ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY

NAGY IDŐK nagy embereinek, történelmet formáló egyéniségeknek közös sorsa a szublimálódás, az, hogy alakjuk egy „éltető eszmévé finomul“. Földi képük, ideig való ábrázatuk felmagasztosul, időntúlivá magasodik, lehámlik róla a személyiség páratlan, mert soha vissza nem térő köntöse. Az egyéniség kézzelfogható melegsége, plasztikusabb, színesebb képe idővel egy testetlen eszme távolból jövő, fehér sugárzásának ad helyet. A történettudomány részletes, aprólékos rajzából csak az éles kontúrok maradnak meg, az ámyékfoltokat lassanként elnyeli a növekvő, egyre intenzívebbé váló fényesség. A múlt egy-egy óriásának egyéni formájú és összetételű nemesérc-anyagából a következő generációk visszaemlékezésének kohójában csupán a tiszta arany marad meg, az is új formába öntve. Az egyéniség, a történelmi alak hérosszá, fogalommá nő, egy eszme földi dákjává válik. Így absztrahálódott Rákóczi, az ember is a magyar szabadság, a nemzeti függetlenség eszméjévé.

Mindez így is van rendjén, amíg egy emberi közösség, az egész nemzet történelmi tudatáról van szó. A fejlődés elkerülhetetlenül ebben az irányban halad, a történelmi alak idealizálásához, hőssé magasztosulásához vezet. Egy nép csak úgy képes emlékezetében megőrizni múltjának hőseit, ha egy-egy nagy eszmével azonosítja őket. Alsóbb rétegeitől nem is kívánhatjuk, hogy Rákócziról, az egyéniségről, a hadvezérről, a szervezőről stb. részletes és pontos képet alkosson magának. Neki is, mint a történet többi hősének legszemélyesebb énjét kellett áldozatul hoznia az örökkévalóságért.

A folyamatban tehát nincs semmi rendkívüli, a kérdés csak az, hogy milyen alapokból indul ki és milyen módon megy végbe. Mert bármilyen szükségszerűnek találjuk is, hogy a múlt húsból-vérből való alakja a tömegek tudatában átlényegül, eszmévé válik, észre kell vennünk, hogy ez általában szimplifikálódással jár együtt. Az absztrahálódás közben elsikkadnak azok az egyéni, jellegzetes vonások, amelyek a történész számára oly érdekesek és értékesek s a személyiség varázsát, zamatát adják. Érti ezt a veszteséget még az az egyszerű ember is, aki Rákóczit csak vásári olajnyomatokról ismeri s akinek fejében nem marad meg róla más, mint a szabadsághős fogalma. Még ő is igyekszik ezt az eszmei képet egy-egy anekdótaszerűen megrögződött epizóddal, Rákóczi elfogatásáról, szökéséről stb. alkotott romantikus képzetekkel kézzelfoghatóbbá tenni.

Ha már a szélesebb rétegek szükségét látják annak, hogy tudatukban az elvont fogalmak életteljessé váljanak, mennyivel inkább fontos a historikus szemében, hogy ez a történeti tudat megteljen pozitív tartalommal. S mennyivel inkább biztos alapokon kell nyugodnia a művelt közönség történeti tudatának!

Csak az alapos történeti megismerésen keresztül juthatunk el a nagy egyéniségekben megnyilvánuló történelmi erő tiszta fogalmáig. Előbb az egyéni vonásokat kell tisztán látnunk ahhoz, hogy meg tudjuk mondani: mi az, ami a történelem hőisében időálló, örök. Tarthatatlan a múlt nagy alakjairól alkotott minden olyan fogalom, mely nem a valóság talaján fakad.

A tényekből leszűrt egyéni vonásokat Rákóczi esetében sem pótolhatja romantikus mithosz vagy tartalmatlan frázisok. De nincs is szükség ilyesmire: minél jobban belemerülünk Rákóczi életének és tevékenységének tanulmányozásába, annál monumentálisabban bontakozik ki előttünk az ő igazi arca. A források világánál egyre tisztábban látjuk, hogy újkori történetünknek ő egyik legnagyobb alakja. Neki nem árt a napfény, neki nincs szüksége illúziók mesterséges kódérahhoz, hogy emlékezetünkben ideális hősként eleven erő maradjon.

Ezért került ma már visszavonhatatlanul a lomtárba Thaly, Káldy és a többiek történelmi romantikája. Túlhaladott az már stílusában is: pathetikus frázisokkal tömjénez Rákóczinak s ugyanakkor dühösen agyarkodik ellenfeleire. Az ábrázolásban, az egyéniség és az események rajzában pedig nem a valót tárja elénk, hanem annak égi mását igyekszik elővarázsolni. Alkalmatlan a fejedelem kultuszának megalapozására, de sekélyes, felületes történeti tudat magvait hinti el. A Rákócziról mint csak-szabadsághősről és az emberi tökéletesség megszemélyesítőjéről kialakított fogalmat át- meg átfonó frázisok gyakran kongnak az ürességtől, a belső érték hiányától, akár csak a „kongó“, a fejedelem rézpenze s őket is a devalválódás veszélye fenyegeti.

A Rákóczi-kultusz csak úgy juthat erről az ingoványos talajról biztos révbe, ha a források kendőzetlen valóságán, objektív, szépítő nélkül való történeti megismerésen épül fel. Rákóczi korát megvilágító forráskiadványokban nem volna hiány, maga Thaly ezen a téren elévülhetetlen érdemeket szerzett. Híjával voltunk azonban idáig kellő számú olyan feldolgozásnak, amely a források kristálytiszta vizét alkalmas formába öntve közvetítette volna szélesebb rétegeknek.

Ezért kell örömmel üdvözölnünk azt a tényt, hogy a vezérlő fejedelem halálának kétszázados évfordulója frissen pezsgő életet hozott a Rákóczi-kutatásokba. Lukinich Imre szerkesztésében sajtó alatt van az „Archívum Rákócziánum“-nak, a kor egyik legfontosabb forráskiadványának kiegészítő kötete. Benne Lukinich történeti bevezetés kíséretéből kiadja Rákóczi felségárulási perének irományait, a francia külügyminisztérium levéltárából közli azokat az aktákat, melyek a fejedelem francia összeköttetésekének első időszakára vetnek világosságot, továbbá közli Rákóczinak Károlyi Sándorhoz intézett azon politikai és hadi vonatkozású leveleit, melyek a Károlyi-nemzetség levéltárában maradtak meg, s melyek kiadását a Károlyi-család épp az évfordulóra tekintettel tette lehetővé.

De nemcsak forrásközlésben, feldolgozásokban sem szűkölködik Rákóczi esztendeje. Pár nappal ezelőtt jelent meg, ugyancsak Lukinich tanár szerkesztésében a „Rákóczi-émlékkönyv“, amelynek két kötete közel 52 íven, pompás, részben teljesen új illusztrációs anyag kíséretében 21 válogatott tanulmányt tartalmaz. A hatalmas munkát a Magyar Nemzeti Szövetség megbízásából a Franklin-társulat adta ki; őt dicséri az elsőrangú, izléses kiállítás.

Ugyancsak nemrégiben került ki a sajtó alól egy vaskos kötet: „II. Rákóczi Ferenc és kora“, Asztalos Miklós tollából. A közel 500 lapos, bőven illusztrált könyvet az Országos Rákóczi-szövetség megbízásából a Dante-vállalat adta ki.

Végül Rákóczi emlékének áldoz a Magyar Szemle Kincsestárának legújabb füzeté is: Markó Árpád „Rákóczi“-ja.

Ilyenformán a Rákóczi-év termékeként már eddig is három kiadvány igyekszik a köztudatban meggyökereztetni a fejedelem való alakját, igazi jelentőségét. Mert egyik sem a szaktudomány száraz nyelvén szól, hanem valamennyi élvezetes, könnyed, népszerű formában igyekezően előadni mondanivalóját, szélesebb körök érdeklődésére tart igényt s így Rákóczi kultuszának elmélyülését, történeti megalapozását szolgálja. Bennük negyedszázados szünet után a fejedelem életének és működésének egyszerre három új Összefoglaló feldolgozásával gazdagodott történetirodalmunk. Asztalos és Markó munkáján kívül ugyanis a Rákóczi-émlékkönyvben is helyet kapott egy Rákóczi-életrajz, Bállá Antal tollából.

Rákóczi életművének e három szintetikus ábrázolása közül Asztalosé a legbővebb, a legrészletesebb. Neki is, mint társainak, meglehetősen heterogén formájú és értékű anyagot kellett egységgé kovácsolnia. Rendelkezésre állott elsősorban Márki Sándor hatalmas, háromkötetes Rákóczi-életrajza, mely páratlan szorgalommal hordta össze a kérdésre vonatkozó publikált anyagot, de a feldolgozásban sok kívánnivalót hagy hátra. Módszere, stílusa Thaly hatását mutatja s így sok tekintetben idejét múlta, előadása szétfolyó, belevész a részletekbe, Márki művének kiegészítéseképp ott volt aztán *egyrészt* Thalytól „Rákóczi ifjúsága“, másrészt Szekfütől a „Száműzött Rákóczi“: két munka, tele ellentétekkel. Mindehhez hozzá kellett még venni Lukinich, továbbá Zolnai, Haraszi és mindenekfelett Markó legújabb kutatásainak eredményeit. Az egésznek egybefoglalására utat mutatott Szekfű a Magyar Történet VI. kötetében adott teljesen új és eddig utói nem ért tömör jellemzésével.

Asztalos ügyesen, a gyakorlott tollú író rutinjával és stíluskészségével oldotta meg feladatát. Az előadásban nagyrészt Márkira támaszkodik s emellett sűrűn felhasználja és idézi Rákóczi önéletrajzát, ami nemcsak a történeti folyamatot élénkíti, hanem a fejedelem alakját is plasztikusabban kidomborítja. Innen vezeti le Rákóczi közéleti szereplésének rúgóit: szabadságszeretét, az ország elnyomott állapotát és családi hagyományait. A három tulajdonkép összefügg egymással és szerinte az ősi magyar külpolitikai koncepcióból ered, melyet Hóman látott meg először. A magyarság ugyanis az Árpádok idejétől fogva kelet-nyugati irányban védekező állásba került, külpolitikai expanzió-

nak csak észak-déli irányban nyílt tere. Idővel ez a hagyományos külpolitikai vonalvezetés, bontakozó primitív nemzettudattól hordozva, a Habsburgok elleni védekezéssé és lengyelbarátsággá fejlődött. Így került át Zápolyai János révén Erdélybe, amely Bocskay óta az addig országtalan nemzetudat hordozójává és védelmezőjévé lett, s csak hanyatló korokban gubózott be önző transzilvanizmusába. Bocskaytól egyenes út vezet Rákóczihoz, akinek ősei között megtalálunk egy híján minden irányító erdélyi fejedelmet. Rákócziban így a történelmi fejlődésből adódó szabadságszereteten túl testet öltöttek családjának alkotmányvédő és Habsburg-ellenes hagyományai is. Ő maga is azt tartotta, hogy hazája szabadságáért más nem is foghatott volna fegyvert, hiszen a linzi béke helyreállításának kötelezettségét és a francia-svéd kapcsolatokat ő örökölte dédapjától. De mindezen felül biológiai szempontból (ez a szemlélet is Hómantól ered), vérségi összetételét tekintve is ő volt a Rákócziak, Báthoryak, Zrínyiek, Frangepánok minden nemes tulajdonságának örököse s egyedül a neveléstől függött, vájjon ezek a kiváló családi vonások felszínre kerülnek-e benne, vagy sem.

Éppen ezért Asztalos nagy figyelmet szentel Rákóczi ifjúkorának s e részben jobbra Thaly nyomdokain haladva, arra a megállapításra jut, hogy a Kollonics gyámságára bízott fejedelmi sarjnak komoly erkölcs- és jellemnevelésben nem volt része. A maga erejéből, önkínzásos, belső, lelki fejlődés útján jutott el a fiatal Rákóczi a kibontakozásig, Bercsényi ebben csak a „szellemi bába“ szerepét játszotta — véli a szerző, nem ok nélkül.

A szabadságharc kitörésétől kezdve Asztalos két, külpolitikai-katonai és belpolitikai síkra bontja az események megbízható, részletes előadását, ami ezeken belül mindenesetre könnyebbé teszi az áttekinthetést, de az egységes látásnak nem válik előnyére. A tetőponton, akár csak Márki, „Rákóczi Magyarországá“ címmel keresztmetszetet ad az egész korról, seregszemlét tartván a felkelés szervezete s a gazdasági, társadalmi és műveltségi viszonyok felett, már amennyire ez az addigi adatok alapján lehetséges volt; e részben Haraszi újabb zene-történeti kutatásai, úgy látszik, elkerülték figyelmét.

A csúcsról, az ónodi gyűlés után, lefelé vezet az út. A tetőről messzi horizontok ködbevesző képe int s Rákóczi ide, a külpolitikai konstrukciók álmvilágába menekül egyre többször, amint itthon küzdelme fokról-fokra hanyatlásnak indul, s a függetlenségi harcból önvédelem lesz, mert „populáris periit amor“. Rákóczi, a mozgalom éltetője, Lengyelországba megy segítségért s ezzel itthon összeomlik minden; a szatmári béke Károlyi műve ugyan, de az már a fejedelem legszemélyesebb eredménye, hogy III. Károly jól és igazságosan akar bánni a magyarokkal. A béke súlytalanná teszi a fejedelmet, de annak megtartására az ő „fel-felsötétlő árnya“ készíti a bécsi udvart.

A bujdosó Rákóczi alakját immár nagyrészt Szekfű eredményei alapján követjük, ha felfogását Asztalos nem teszi is mindenben a magáévá. A grosboisi megtorpanás után Rákóczit újra, meg újra tevékenységre, helyváltoztatásra készíti az erdélyi fejedelemség megszerzésének célja, amíg fővenyre építő terveire pontot nem tesz a halál.

A másik életrajz, Bállá Antal munkája a Rákóczi-életrajz I. kötetében nyolc fejezetre osztva, 250 lapon adja elő „Rákóczi életét“, amihez, nem eléggé szervesen, a fejedelem hamvai hazahozatalának leírása csatlakozik; ez már jog szerint nem a fejedelem, hanem a Rákóczi-kultusz történetéhez tartozik. Elsősorban politikai történetet akar adni, a történeti folyamat egyéb oldalainak ábrázolását a Rákóczi-életrajz egyéb tanulmányaira bízva. Előadása attól fogva lesz részletesebb, hogy Rákóczi Lengyelországban felveszi a francia összeköttetések fonálát, ezért nála a gyermek Rákóczi a kelletténél talán kevésbé jut szóhoz. De a politikai történet előadása annál jobban sikerült, benne Balia a maga útjait járja és több egyéni meglátáshoz jut el. Ő is hangsúlyozza, hogy Rákóczi örökölte küldetését; szabadságharcát ezért a magyar szabadságküzdelmek sorába állítja be s ennek kapcsán tér ki a fejedelem őseire. Közös mederben, egységesen tárgyalja a szabadságharc eseményeit és átfogó pillantással, széles ecsetkezéssel festi mögéje az európai politika hátterét. Kitűnően jellemzi Rákóczit, az egyéniséget, a szilárd jellemet, az erkölcsi nagyságot, a „nacionalistát“, aki nem elégedett meg „félállamiság-félével“. Megállapítja, hogy ő volt a miniszteri felelősség első megvalósítója nálunk, ő róttá először a nemességre az adóterhek 18%-át, aminthogy külpolitikájában is nem egyszer jutott el olyan elgondolásokig, amelyek utóbb valósággá váltak. Nagy gondot fordít a szatmári béke létrejöttének és végrehajtásának ábrázolására. Okai között a gazdaságiakat említi első helyen: Magyarország aránylag nagyobb áldozatot hozott a nyolc évi háborúskodás alatt, mint akár 1848-ban, akár a világháború idején, s így végül Rákóczi követeléseiben túlmént a fizikai és lelki teljesítőképesség határán. A béke keresztülhúzta az ő számításait, de az s annak becsületos végrehajtása mégis az ő küzdelmének az eredménye.

A harmadik életrajz írója: Markó Árpád, a korszak egyik legkitűnőbb ismerője 80 lapnyi „Rákócziéletrajz“ tanúságot tesz róla, hogy nemcsak a hadtörténetnek szakértője, de a szintézis terén is kiváló tud alkotni. Persze a szabadságharc katonai lefolyását, Rákóczi hadvezér! ténykedését itt is különös gonddal ecseteli, mert hiszen szerinte a felkelés elejétől fogva mindvégig katonai probléma, Rákóczi életének pedig legnagyobb és (ez talán túlzás) szinte egyetlen pozitív eredménye nemzeti hadseregének megteremtése volt. De mindez nem feszíti szét tömör összefoglalásának kereteit s nem hoz aránytalanságot előadásába. Könnyen gördülő, választékos mondataiból markáns vonásokkal rajzolódik ki Rákóczi, a nemzet reménysége, a szervező fővezér, a választott s végül az országtalan fejedelem. Nagy gondot fordít Rákóczi egyéniségének ábrázolására s e részben Székfű több megállapítását teszi a magáévá. Kellő méltánylásra talál többek között a nagyúr és a szegénység összetalálkozásának jelentősége. Rákóczi igazi nagyságát abban látja, hogy egy hatalmas lendülettel talpra tudta állítani az egész nemzetet. De hat-hét év múlva már lelohad a lelkesedés, a fejedelem pedig nagyszabású külpolitikai terveivel letér a reális megoldások mezejéről. Így válik el lassanként Rákóczi egyéni sorsának útja a nemzetétől; a bujdosó fejedelem tragikumának s egyben erkölcsi nagyságának nem

lehet szebb és jobb kifejezője, mint az ő saját szavai, melyeket a külföldi segítségben kételkedő Károlynak mondott el feleletül: „Jobban szeretem tiszta, tökéletes lelkiismerettel Istenbe vetni reményemet egyedül, mintsem hitetlenségemmel azt megmocskolván, attól is mind eltávoznom, mind érdemtelenné tennem magamat. Ez oly végső resolútióm, melytől csak a halál választ el; s nincs oly nyomorúság és rabság, mely elmémben habozást okozzon“.

Így áll előttünk a tragikus hős, a történelem való alakja három új életrajz tükrében. Ezek mindegyike az eddigi eredmények összefoglalása akar lenni, nem az anyagban hoz újat, hanem a feldolgozásban, a színezésben. A részletproblémák megoldására, új anyag feltárására a Rákóczi-émlékkönyv munkatársai vállalkoztak, az egyes kérdéseknek kiváló szakemberei, akik sorra megvilágítják előttünk a felkelés külpolitikai, közjogi, katonai, pénzügyi, gazdasági, társadalmi kérdéseit, külföldi visszhangját s Rákóczival összefüggő filozófiai, irodalmi, művészeti, zenei stb. problémákat. Tanulmányaik így nagy gazdagodását jelentik a Rákóczi-kor irodalmának s ha a kutatás mai állása mellett nem is jutottak végleges eredményekhez, a problémák lezárásához, legalább is kiindulópontjai lesznek a további Rákóczi-kutatásoknak.

Ilyen mindjárt Mályusz Elemér kitűnő tollal megírt, nagyigényű, részletkutatásokra ösztönző tanulmánya: „A Rákóczi-kor társadalma“, mely bizonyára élénk eszmecserét fog kiváltani; elégedjünk meg ezért gondolatmenetének, eredményeinek pusztá vázolásával. Mályusz a magyarországi barokknak Szekfű által megalapozott és kiformált fogalmát igyekszik kiegészíteni, illetőleg helyesbíteni. Hangsúlyozza, hogy a XVII. században teljesen meggyökerezik nálunk a barokk az ő sajátos, tömegek iránt nem érdeklődő társadalmi felfogásával együtt, minek következtében a jobbágy sorsa tetemesen megromlik. A parasztnozgalomból fejlődő Rákóczi-felkelés alatt javul ugyan a jobbágy helyzete, de a szabadságharc társadalmi felfogásában csakhamar a barokk rendiség sínéire terelődik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a felkelésnek ne lettek volna társadalmi okai: a harc nem maga a barokk, hanem — minthogy az összeszövődött a bécsi udvari műveltséggel és így a Habsburg hatalmi érdekeket szolgálta — annak jellege ellen folyt. Bécs fénye magához vonzotta főurainkat s vidéki udvaraik — megannyi művelődési központ sorra feloszlottak. Nem volt többé, ami a köznemest, aki addig a nagyúr servitora volt, előkészítette volna a hadi- és közpályára. A köznemes nem tud többé felemelkedni, elparlagiasodik, visszavonul éppen akkor, amikor a nemzeti kultúra terheit neki kellene átvennie, hiszen a barokk egyházi jellegű kultúráját a XVII. század végén a nemességtől hordozott, világias rokokó-műveltség váltja fel. Rákóczi tisztában van ezzel a tragikus változással s úgy akar a fiatal nemesek elparlagiasodásán segíteni, hogy seregébe, udvarába fogadja őket. Ez az udvar teljesen a kor színvonalán áll, minden ízében barokk s példát ad arra, hogy a magyar bécsi gyámkodás nélkül is lépést tudott tartani a Nyugat kultúrájával. De Rákóczi udvara nemcsak európai, hanem magyar is, államéletben, közigazgatásban egyaránt a magyar nyelv érvényesül. Vallási téren

pedig Rákóczi kora átvette a hazai protestáns szektáknál készen található, haladottabb tolerancia-elvet (mely a jobbágyot az egyén jogaihoz juttatta) s azt a gyakorlatban közmegelegedésre keresztül is vitte. Ha Rákóczi kora nem valósította volna meg így a vallási békét, nem kellene visszaesésnek minősítenünk, hogy a szatmári béke után a bécsi udvar újra egy középkori elv, a földesúr patrónusi jogának hangoztatásával folytatta a protestánsok elnyomását. 1711 után eltűnt újra a magyar nyelv is, annak hordozója, a magára maradt nemesség nem tudott összeolvadni a Bécsben nevelődött főurakkal s így a XVIII. századi műveltségben magyar elem és európai kultúra egymás mellett maradt, a szintézisig nem jutott el.

Míg így Mályusz átfogó pillantással a kor egész kultúráját bevonja vizsgálódásai körébe, Polner Ödön „Rákóczi közjogi szempontjai“ c. érdekes cikkében a szabadságharc jogosságának kérdését tárgyalja. Már a kortársak kétféleképp ítélték meg Rákóczi vállalkozását: az egyik fél a formai jog alapján lázadásnak, rebellióknak bélyegezte, a másik, a nemzet eszmei jogaiból indulva ki, szabadságharcot (revolúció) látott benne. Ha csupán a kuruc részről felhozott alkotmányjogi sérelmeket vesszük tekintetbe, a felkelés lázadásnál nem minősíthető többnek. De voltak ezenkívül külső államjogi sérelmek is, olyanok, amelyeket csak egy másutt is uralkodó király követhet el s amelyek az állam önállóságát sértik. Ezek ellen védekezni magasabb állami érdek, mint a lázadók által megsértett jogrendet helyreállítani s így a kettő összeütközésekor előbbi az elsőség. Minthogy pedig a kurucok joggal hozakodhattak elő ilyen külső államjogi sérelmekkel, Rákóczi részéről az erkölcsi igazságosság szempontjából jogosult önvédelem volt csupán, amikor kibontotta a felkelés zászlaját s amikor a szabadság, azaz állami önállóság biztosítására külföldi garanciát követelt.

Idegen hatalom ellen, mely csak formailag volt király, idegenekkel szövetkezni sem jogosulatlan dolog; Rákóczi pedig szentül hitte, hogy idegen segítség nélkül nem boldogulhat s ezért a bécsújhelyi börtönből való menekülése után azonnal felvette a francia összeköttetések fonalát. E kapcsolatok legelső, a szabadságharc kitöréséig terjedő idejéről ad összefoglaló képet Émile Pillias a francia külügyminisztérium aktái alapján (melyeket egyébként részben már Thaly is felhasznált), „Rákóczi és Franciaország közbelépésének igazi története“ címmel. Részletesen leírja, hogy Rákóczi volt az, aki a francia szövetséget — szolgálatainak felajánlásával — szorgalmazta. XIV. Lajos csak lassankint, Rákócziék memorandumainak hatására és Du Héron, majd Bonnac varsói követek sürgetésére kezdett érdeklődni a magyar ügy iránt. Eleinte még az ígéretekkel is fukarkodott, kötelezettséget nem vállalt s a komoly közbelépés gondolatát hétszer utasította vissza.

Rákóczi így kézzelfogható segítség nélkül engedett jobbágyai hívó szavának, hogy most már XIV. Lajos használja fel őt Bécs meggyengítésére. Rákóczi nem ment sokra a diplomáciával; a nép elére állva, most már hadvezérré kellett lennie s a XVII. század csakhamar meg is találta benne legnagyobb magyar katonai szervezőjét, amint az Markó Árpád cikkéből („Rákóczi mint hadvezér“) kitűnik, amely cikk szerzőjének nagy műve, az Akadémia kiadásában tavaly meg-

jelent „A hadvezér Rákóczi“ eredményeit foglalja össze. Ezek szerint Rákóczi nem született hadvezérnek, de volt érzéke hozzá és folytonosan képezte magát s így meg tudta teremteni a magyar nemzeti hadsereget, Mátyás kora és 1848 között az egyetlen. Létszáma egyízben a 100.000 före is felment, de ennek csak egy része volt reguláris sorkatonaság, a többi csak fegyelmetlen, hullámzó mezei had. Ezt a tömeget hiába igyekezett szóval, írásos regulákkal fegyvelni a fejedelem, jószándéka hajótörést szenvedett alvezérei értetlenségén és makacságán s nem volt benne elég erély ahhoz, hogy véleményükön túltegye magát. Így aztán serege, még ha számbeli fölényben volt is, szabályos ütközetekben nem állhatta meg a helyét Európa legjobb hadseregével szemben; Rákóczi hat nagy csatája nem egyéb, mint lehangoló kudarcok sorozata.

De voltak a szabadságharc bukásának a csatavesztéseken túl gazdasági, pénzügyi okai is. A fejedelem 1,900.000 holdra kiterjedő, roppant birtokai csakhamar elégtelennek bizonyultak az egész mozgalom táplálására s mivel adót nem akart kivetni az ügyis elég nagy terhet hordozó népre, 1704-ben kénytelen-kelletlen rászánta magát, hogy bányáinak rezéből veret pénzt s azt a belső értéknél magasabb, összesen 2,000.000 ft. névértékben hozza forgalomba. Huszár Lajosnak a kuruc kor érmészetéről szóló tanulmánya ismertet meg bennünket ezekkel a 20 és 10 (ezek voltak a híres libertások) meg 1 polturás rézpénzekkel. Csakhamar azonban újabb négymillió forint értékben került ki rézpénz a körmöcbányai, kassai, nagybányai és munkácsi pénzverőkből, közben a hamisítás is fokozta a forgalomban levő mennyiséget s hiábavaló volt a lebélyegzése és 60%-os devalvációja, mindez nem segíthetett a libertások teljes elértéktelenedésén. 1708-ban be kellett szüntetni verését, mert ekkor már, a nagyszombati csatavesztés után a katonák úgy hányták a „kongót“ a piacokon, akár a pelyvát.

A rézpénz gyászos históriájára nagy kárörömmel csapott le az egykorú német sajtó, melyben ekkor már a barokk szenzációra éhes érdeklődését rosszindulatú sajtóhadjárat váltotta fel, mint az Pukánszky Béla tanulmányából („Rákóczi Ferenc alakja az egykorú német sajtóban“) részletesen kitűnik. Míg a távolabbi német közvéleményt tükröző sajtó nem egyszer Bécset hibáztatta a magyar felkelés kitöréséért (így a „Ragotzische Kriegs-Flamme“), addig a bécsi központból tervszerűen irányított sajtó a legszemérmetlenebb rágalmakkal igyekezett diszkreditálni a szabadságharc ügyét és befektíteni Rákóczit. Ezek közül kétségtelenül az volt a legaljasabb, amikor az önzetlenségéről híres Rákóczit azzal vádolták meg, hogy kapzsiságból minden értéket magának tart meg s híveit értéktelen rézpénzzel fizeti ki. De megtették őt ezenfelül megrögzött „Ertz-Rebell“-nek s francia király bérencének, vak eszközének is.

Rákóczi nemes lelkét ismerve, nem fog feltűnni, hogy ezzel a szitkozódó, durva hanggal nem tudta felvenni a küzdelmet. Molnos-Müller Lipót érdekes tanulmányából („Rákóczi a korabeli francia irodalomban“) kiviláglik, hogy megtette ezt helyette a francia irodalom. A francia ember középkori meseszerű érdeklődése s az újkori politikai érdekeltég (főleg Thökölyvel kapcsolatban) előkészítették

a talajt a francia közvéleményben Rákóczi küzdelme számára. Így aztán az újságok, elsősorban a „Gazette“ Rákóczi kiszabadulásától kezdve hétről-hétre hírt adtak róla és sikereit túlozva, béketárgyalásai cáfolgatásával igyekeztek erősíteni a nép hitét a francia győzelemben s megingatni az európai közvéleménynek a Habsburgokba vetett bizalmát. Rákóczi küzdelmét a Habsburgok ellen intézett koncentrikus támadásba illesztették be, de nemzeti céljairól éppoly kevésbé vettek tudomást, akár a fejedelemnek a francia közvélemény felvilágosítását célzó s egyébként nagy könyvsikert megért röpiratairól. Közösségvállalásnak sem itt nincs nyoma, sem a politikai levelekben, amelyek leplezetlenül kimondják a franciák politikai célját: „empescher les mécontents d'estre jamais contents“.

A kor francia magánleveleiben már nem a harcos, hanem a bujdosó fejedelem jelenik meg előttünk. Megnyerő, nemes egyénisége kellő méltánylásra talál, de pl. Saint-Simon sem képes felfogni azt a tragikumot, mely pl. Rákóczinak Besenvalhoz írt leveleiben oly megrázó erővel jut kifejezésre, s végül a kamalduli barátok közé viszi megnyugodni a vergődő, reményevesztett lelket. Itt, a kolostor csendjében a korábbi hadvezér, szervező és diplomata íróvá válik. A Rákóczi-emlékkönyv egy másik cikkében („Rákóczi, az író“) Zolnai Béla foglalja össze Rákóczi irodalmi működésére vonatkozó kutatásait, melyek a bujdosó fejedelmet mint a magyar szellemiség XVII. század eleji úttörőjét jelenítik meg előttünk. Grosboisban jansenista hatás alá kerül Rákóczi s a vallási élmény íróvá, a magyarországi jansenizmus legerősebb visszhangjává teszi őt. A vezeklésen túlemelkedve, lelkét az „unió mystica“, az Istennel való egyesülés vágya ejti rabul. A „Vallomások“ hatása alatt az ágostoni predesztinációt vallja, a „gratia efficax“ tanát s innen az erkölcsi rigorizmusig jut el. A figuristák módján Bibliát magyaráz, rejtett értelmeket keres benne, az egyéni kritika útjait járva, kárhoztatja az egyházi világ hatalmát. Vergődik meggyőződés és lojalitás között s míg hűségét hangoztatja, Vallomásai indexre kerülnek s a rodostói könyvtárba bebocsáttatást nyernek jansenisták művei.

Rodostónak ebben a vallásos és tudományos légkörében születik meg 1730-ban Kiss István „Magyar philosophiája“, mellyel Komis Gyula cikke („Rodostói filozófia“) ismertet meg bennünket. Ez a bölcsesség a rodostói akadémia franciás kultúrájából fakad, nem más, mint az udvari műveltségnek, a „civilité“-nek erkölcsi életszabályokkal fűszerezett divatos összefoglalása. Kiss bibliai és antik példákkal világítja meg axiómáit s elmondja, hogy az udvari ember törekedjék a közjóra, de szívét, elméjét tartsa nyitva, a fejedelemség ideálját pedig az abszolút, személyes uralkodásban jelöli meg.

Ahogy a nagy fejedelem, akiről Kiss ezt az ideált mintázta, annyi hanyattatás után végre elpihent rodostói magányában, vele elszáradt az ősi Rákóczi-nemzetség utolsó, hatalmas ága. Idegenben felnőtt és idegennek is maradt fiai, kiknek sorsával „Az utolsó Rákócziak“ című cikkében Lukinich Imre ismertet meg bennünket, nem voltak egyebek csenevész hajtásoknál. A bécsi udvartól igazi nevelést nem, csak szicíliai birtokokat kaptak; keserűséggel látta ezt az öreg Rá-

kóczi, amikor kisebbik fia, az életét Franciaországban végző, Rodostóban meglátogatta őt. A nagyobbikat, Józsefet csecsemőkora óta nem is látta többé. Rákóczi Józsefet a renegát Bonneval közvetítésével az 1737—39-i török háborúba sodorta kalandos sorsa s eközben Viddinben érte utól a halál.

Hogy a török Rákóczi Józsefet, bármennyire híjával volt is apja tehetségének, sereg élén Magyarországra akarta küldeni, annak az a magyarázata, hogy Rákóczi emléke elevenen élt még a magyar nép emlékezetében. Ezért bukkanhatott fel lépten-nyomon egy-egy kalandor az egész XVIII. századon át (1. Lukinich másik cikkét: „A Rákóczi-kérdés a XVIII. században“), aki magát Rákóczinak vagy fiának adta ki s a hatóságok szigorú eljárása mutatja, mennyire tisztában volt a Rákóczi-név hatalmával a bécsi udvar.

Tovább élt a fejedelem alakja a korábbi protestáns vallásos lírát és históriás éneket betetőző kuruc költészetben is, amelynek —> mint azt Szerb Antal mondja nekünk „A kuruckori költészet“ című tanulmányában —¹ a fájdalmas hang, a nyomorúság dacos vállalása, (mely aztán Adynál tér vissza) és a reményentüli reménykedés adja meg sajátosan magyar ízét, egyéni zamatát. A kuruc költemények különösen az új történelmi romantika idején keltettek nagy hatást, amikor Thaly a Szencsey-kódexből és máshonnan kiadta őket. Főként a kuruc balladák lettek népszerűek, amelyekről azonban később Riedl és Tolnai egyszerre mutatta ki, —¹ stíluskritikai érveiket nem sikerült megdönteni — hogy csodálatos beleérzéssel és utánzóképeséggel maga Thaly költötte őket. Cikke végén Szerb hasznos kritikai jegyzékben állítja össze, hogy az egyes kuruc versek közül melyek tekinthetők hiteleseknek.

Szárnyára vette Rákóczi nevét a későbbi költészet is, amint az részletesen megtudható Császár Elemér cikkéből, „Rákóczi a magyar költészetben“. A XVIII. század hallgatása után Kölchseynél bukkan fel először a fejedelem alakja, kapcsolatban a nemzeti önállóság gondolatával. Rákóczinak Petőfi adja első költői arcképét és apotheozisát, Szigligeti első népszerű rajzát, Thaly formálja ki alakját úgy, amint az a köztudatban él.

Már fentebb céloztunk rá, hogy Rákóczinak ez a képmása nem egészen hű tükrözi a történelmi egyéniségnek, aminthogy a kuruc nóta mellett vigadó és a Rákóczi-induló hangjai mellett kivonuló fejedelem is Káldy történelmi romantikájának a szüleménye. Haraszi Emil leszögezi közel 100 lapra terjedő tanulmányában, („II. Rákóczi Ferenc a zenében“) hogy Rákóczi udvari zenéje európai sablonnál nem volt egyéb, benne a kuruc nóta, a magyar népdal leggazdagabb faji megnyilatkozása, nem jutott szerephez: nem az eredeti kuruc hangszer a mai tárogató sem. A Rákóczi-indulót pedig, amennyire az 1860-as évek vitái e kérdést tisztázták, Bihari János szerezte és Scholl, az Eszterházy-ezred karmestere hangszerelte, valószínűleg az 1809-es insurrectió idején. Ettől fogva Pest hétköznapi életében és a hangversenyteremben egyaránt nagy népszerűsége jutott. Liszt kelt vele először óriási hatást, majd Berlioz ejti valósággal lázba a közönséget Rákóczi-indulójával, hogy ez aztán, főleg 1867-ig itthon

és külföldön egyaránt folytassa diadalútját. Az idegen zenés színpadon pedig magának Rákóczinak alakja elevenedik meg: francia operákban szerepelj Didelot pedig, Napoleon korának híres balett-művésze balettet írat róla s benne valódi magyar táncot járát vele, mely Anglián kívül Oroszországban is nagy sikert arat még a század derekán is.

Megörökítette végül bőven a fejedelem alakját a képzőművészet is, de — amint az Kampis Antal seregszemléjéből („II. Rákóczi Ferenc arcképeiről“) kiderül — Rákóczi egykorú arcképei közül csak hat tekinthető hitelesnek és csak kettő, a két Mányoki-képmás, művészi portrénak. Valamennyi a szabadsághóst mutatja be, amint a köztudatban is nem a bujdosó, hanem a dicsőséges fejedelem alakja él. Rodostó lakójával csak a grenoblei művészi fafaragású triptichon függ össze, amelyről Moravcsik Gyula („A grenoblei triptichon“ cikkében) mutatja ki, hogy nem a XIII. századból való, hanem Gerasimos herakleiai pátriárka adományozta Rákóczinak.

A történelem, a költészet és a művészet Rákócziján át így jutunk el a ma is élő Rákóczihoz, aki Mikes püspök szavai szerint a Nyugathoz való csatlakozás kérdésében s a nemzetiségek és összes társadalmi rétegek összefogásában ma is aktuális tanulságokat ad nekünk. És így értjük meg az örök Rákóczit, aki Ravasz püspök ihletett zárószavaiban kristályosodik ki. Rákóczi az egész magyarság megszemélyesítője, akiben tiszai és dunai magyar vére egyesül, a magyar történelmi erők összefoglalója, egyetlen, Önmagában álló történelmi erő. Hőskultuszra termett alakja biztató értékeszmévé lett a magyarság számára, fogalommá, amelynek a nemzeti öncélúság gondolata és az erkölcsi erők magasztossága az igazi tartalma.

WELLMANN IMRE